

Hellig Anders' pilgrimsrejse

Af J. O. Kock.

Det er kun lidt, vi med sikkerhed véd om Hellig Anders*). Det regnes for givet, at han var præst ved Sankt Peders kirke i Slagelse og døde o. år 1205, og det er vel sandsynligt, at han har foretaget en pilgrimsrejse til det hellige land.

I den middelalderlige, latinske helgenlegende om Hellig Anders er pilgrimsrejsen det første og det udførligst omtalte af hans underer. Denne helgenlegende kendes nu kun i sene afskrifter; originalen er gået tabt og dermed muligheden for nøje at fastslå dens alder. Efter indledningsordene at dømme synes den først at være forfattet lang tid, måske flere menne-skealdre efter hans død.

Legenden fortæller, at Hellig Anders sammen med tolv Slagelse-borgere drog over havet til det hellige land. Efter at de længe var blevet opholdt dér, skete det netop på påskedag, at de fik god vind, og det øvrige rejseselskab skyndte sig ned til havet for at drage hjem, men Hellig Anders ville ikke med, før han havde hørt messe ved Herrens grav, og blev derfor alene tilbage. Da gudstjenesten var forbi, drog også han af sted, men undervejs, da han kastede sig ned for at bede, faldt han i søvn. Mens han sov, så han i et syn en rytter på en vælig hest. Rytteren tog ham op hos sig på hesten, og det forekom ham, at de fór af sted gennem luften. Da han våg-

*) Se den udførlige afhandling af Gunnar Knudsen i årbogens 1. bind (1912), s. 10—53.

nede op, lå han på en høj; han troede, at han stadig var i det hellige land, og blev derfor meget forbavset ved at høre nogle hyrder tale dansk sammen. Det viste sig da, at han var tæt ved sin hjemby, og at det var påskedags aften. Således gik det til, at han samme dag hørte messe i Jerusalem og sang aften-sang i Slagelse. Dagen efter drog han igen på pilgrimsfærd, først til Santiago i Spanien og derefter til Hellig Olav i Norge, før hans rejsefæller kom tilbage fra det hellige land til Slagelse.

Det sidste er ikke helt klart i den latinske tekst, men det synes at være meningen, at de to sidste pilgrimsrejser ligeledes er foretaget med den fremmede rytters hjælp; ellers var der jo ingen grund til at fremhæve, hvor hurtigt rejserne gennemførtes.

Historien om pilgrimsrejsen nåede hurtigt til udlandet, idet den fortælles af augustinermunken Thomas fra Chantimpré (1201—63) i hans „Bog om bierne“. Thomas siger selv, at han havde hørt historien af en dansk munk, og visse ting lader formode, at det var o. år 1225, han traf sin hjemmelsmand. Thomas nævner ikke Slagelse ved navn, men ellers fortælles historien som i helgenlegenden. Rejserne til Santiago og Hellig Olav omtales dog ikke.

I denne fortælling om Hellig Anders' ridt ser Gunnar Knudsen en fortsættelse af gamle hedenske forestillinger. Den minder om Odin, som på sin ottefodede hest Slejpnir red gennem luften hen over landene, og navnlig Saksos fortælling om kong Hadding. Disse hedenske forestillinger lever videre i de mange sagn om den natlige jæger, som under forskellige navne går igen overalt i Norden. Hvis Anders-legenden havde været af ren kirkelig oprindelse, skulle det have været en engel,

som var fløjet tilbage med ham i favnen. Det må derfor være folket, der ud fra sine egne forestillinger har dannet legenden, og kirken har valgt at godkende den i stedet for at bekæmpe den som overtro. Hans Olrik*) hylder den samme opfattelse, når han taler om „oldsagnene om det overnaturlige ridt, der ved et af folketroens uberegnelige luner har knyttet sig til den gode Slagelsepræst“.

Det er muligt, at almuens forestillinger om natlige ryttere har medført, at den lettere har tilegnet sig legenden om ridtet, men det turde være tvivlsomt, om legenden i sin oprindelse er folkelig.

Den natlige jæger bevæger sig ligesom Hellig Anders' hjælper gennem luften på en flyvende hest, men dermed hører ligheden op*). Jægeren er et uhyggeligt, ulykkevarslende væsen, der snart forfølger skovens kvindelige troldvæsener eller skovtroldene, snart gør indbrud i menneskers huse og bortfører husdyr, som han fodrer sine glubske hunde med. „Grundtrækket i hans væsen er det vilde; han er overvejende fjendtlig mod mennesker. Han røver føden til sine hunde, han varsler krig og ulykke; menneskene søger ufravigelig at låse af for ham. Enkelte vinder hans taknemlighed, dog på helt tilfældig måde; alt i alt er hans gaver højst sjældne, mens hans ulykker hører til de daglige oplevelser“. (Axel Olrik.)

Saksos fortælling om kong Hadding har lidt mere lighed med Anders-legenden. Hadding og hans fostbroder Liser yppede strid med kurernes høvding Loker, men blev slagte i striden; Hadding flygtede, og en enøjet gubbe førte ham på

*) Danske helgeners levned i oversættelse ved Hans Olrik (1893—94), s. 319.

*) Sagnene om den natlige jæger er bl. a. behandlet af Axel Olrik i tidsskriftet *Dania* (VIII, 1901, s. 139—173: Odinsjægeren i Jylland).

sin hest hjem til sin hal, kvægede ham dér med en sød drik og lovede ham i fremtiden større legemsstyrke. Denne spådom stadfæstede han i et kvad, hvorefter han atter satte Hadding på hesten og førte ham did, hvor han havde hentet ham. Hadding kastede nu et spejdeblik ud gennem rifterne i hans kappe, hvorunder han angst krøb sammen, og så da til sin største undren, at hesten travede hen over havet; men han fik snart påbud om ej at titte ud uden forlov og måtte da tage sine øjne til sig og ej længer fæste sine undrende blikke på den frygtelige færd*). — Her er der ligesom i Anders-legenden tale om at hjælpe en mand ved at tage ham op på hesten, men iøvrigt er fortællingerne vidt forskellige.

Ingen af vore kilder til Anders-legenden nævner rytteren ved navn, men strengt taget var det også unødvendigt. Ingen blot nogenlunde oplyst kirkens mand i det 13. århundrede kunne høre denne historie uden at gøre sig sine tanker om, hvem rytteren var, så meget mere, som hans navn ovenikøbet nævnes i legenden. Rytteren kunne kun være Spaniens skyts-helgen Santiago, hos os bedre kendt som apostlen Jakob, Zebedæus' søn, Johannes' broder. Det var hans grav i Santiago de Compostela i det nordvestlige Spanien, der var et af de berømteste valfartssteder i middelalderen, og han kunne derfor nok være interesseret i at hjælpe pilgrimme i nød. Selvfølgelig tog han sig fortrinsvis af sine egne pilgrimme, men vi ser da også, at han sørger for, at Hellig Anders kommer en tur til Santiago de Compostela.

Det er ejendommeligt for Sankt Jakob, at han ikke gerne tager sin tilflugt til „apostlenes heste“; i almindelighed viser

*) Sakses Danesaga. Oldtid og ældste Middelalder. Overs. af Jørgen Olrik. 2. Udg. (1925). S. 83—84.

han sig ridende på en hvid hest*); således hjælper han spanierne i kampen mod de vantro, og således ses han i utallige billedlige fremstillinger.

Om hans hjælp til pilgrimme er der mange efterretninger. En af dem fortæller følgende:

Tredive mand fra Lorraine drog henimod år 1080 til Santiago, og de gav på een nær hinanden løfte om gensidig hjælp. Da en af dem blev syg på vejen, ventede hans kammerater på ham i fjorten dage; men til sidst forlod de ham alle med undtagelse af ham, som ikke havde givet noget løfte*). Han plejede sin kammerat ved foden af Saint-Michel-bjerget; men henimod aften døde den syge. Den efterlevende blev meget bange på grund af stedets ensomhed, tilstedeværelsen af liget, natten, som truede med at blive mørk, og endelig de barbariske indfødtes vildskab*); straks viste Sankt Jakob sig for ham i skikkelse af en ridder og trøstede ham ved at sige: „Giv mig den døde, og kom selv op bag ved mig på hesten“. Således skete det, at de samme nat, før solen igen stod op, gjorde femten dagsrejser og kom til Mons Gaudii, som kun ligger en halv mils vej fra Santiago. Der satte helgenen dem ned på jorden og gav ordre til at sammenkalde kannikerne i Santiago for at begrave den døde pilgrim og til at sige til

*) I sit referat af Thomas fra Chantimpré's fortælling siger Hans Olrik (Danske helgeners levned, s. 320), at den fremmede rytter red på en hvid hest. Hvor denne oplysning stammer fra, véd jeg ikke; det står ikke i den latinske tekst, at hesten var hvid (Vitæ Sanctorum Danorum, udg. ved Gertz (1908—12), s. 418).

*) Moralen er, at man hellere må være en brav mand end give store løfter, som man ikke holder.

*) Saint-Michel ligger tæt ved den fransk-spanske grænse ved den gamle pilgrimsvej over Pyrenæerne. De barbariske indfødte er baskerne, der var pilgrimmens skræk; det var dem, der overfaldt Karl den Stores bagtrop ved det nærliggende Roncesvalles og slog Roland og hans kammerater ihjel.

de andre pilgrimme, at deres pilgrimsfærd intet var værd, fordi de havde brudt deres løfte. Pilgrimmen opfyldte ordrene, og hans kammerater blev meget rystede både ved at høre om den rejse, han havde gjort, og de ord, som han fortalte dem var blevet sagt af Sankt Jakob.

Her har vi beretningen om en flok pilgrimme, af hvilke een lades i stikken af sine kammerater, da han bliver tilbage for at udføre en fortjenstfuld handling, men bringes til sit bestemmelsessted på overnaturlig måde ved en fremmed rytters hjælp, — et handlingsforløb, der genfindes i Anderslegenden, men intet tilsvarende har i Hadding-episoden. Slagelse-borgerne fik ganske vist ikke nogen udtrykkelig misbilligelse fra Sankt Jakob, men det er umiskendeligt, at det var Hellig Anders, der havde valgt den bedre del. Den mærkeligste overensstemmelse er dog valget af landingsplads. Hvilehøj, hvor Hellig Anders fandt sig selv efter flyveturen, ligger en halv mils vej fra Slagelse, og Mons Gaudii ligger i omtrent samme afstand fra Santiago. Mons Gaudii, „glædens bjerg“, nu Mont-Joy, har fået sit navn, fordi pilgrimmene her første gang kunne glæde sig ved synet af den hellige by, når de østfra nærmede sig Santiago. Et andet mærkeligt sammentræf: på Hvilehøj rejstes et kors til minde om Hellig Anders, på Mons Gaudii var der i middelalderen en helligkors-kirke, også kaldet „det hellige legemes kapel“ til minde om det mirakuløse ridt med den døde pilgrim*).

Historien om pilgrimmene fra Lorraine har været kendt viden om i den senere middelalder. Den fortælles af Jacobus de Voragine (1230?—1298) i „Legenda aurea“, en af de

*) G. G. King: The Way of Saint James (1920), III, s. 92—3.

mest læste samlinger af helgenlegender. I en lidt mere udførlig form findes den i et berømt værk, som siges at være samlet af pave Calixtus II, og som meddeler en mængde geografiske og historiske oplysninger til brug for pilgrimme, der skulle til Santiago. Det ældste og bedste håndskrift til dette værk findes i domkirken i Santiago og er skrevet henimod midten af det 12. århundrede. Det er dermed fastslået, at historien har været kendt allerede, da Hellig Anders var en ung mand. Dele af Calixtus' værk har været spredt i utallige afskrifter i Europa; det gælder navnlig det historiske afsnit, der går under navnet Turpins krønike. Et håndskrift fra det 13. århundrede i det kgl. bibliotek i København (Thott nr. 519 4°) indeholder Turpins krønike og en samling mirakelhistorier, hvoriblandt historien om pilgrimmene fra Lorraine. Desværre ved man ikke, hvor Thott har erhvervet håndskriftet, og derfor heller ikke, om det har været her i landet i middelalderen. At gejstligheden i Slagelse har kendt den nævnte pilgrimshistorie, er der imidlertid al mulig grund til at tro; at man interesserede sig for Sankt Jakob, fremgår af, at han havde et kapel i Sankt Mikkel's kirke*).

Helgenlegenden fortæller endvidere, at da kong Valdemar hørte om Hellig Anders' ridt, kaldte han ham til sig for at høre fortællingen af hans egen mund og gav ham løfte om at opfylde et ønske for ham. Hellig Anders bad da om en stor mark til græsning for byens kvæg. Kongen gav ham lov til at forlange mere, og så bad han om et vandløb til byens brug. Han fik sine ønsker opfyldt af kongen, og mere ville han ikke bede om.

*) Se Gunnar Knudsens afhandling i årbogens 5. bind (1916), s. 27 og flg.

Denne sidste fortælling er blevet ændret i den folkelige tradition. Her tilstår kongen Hellig Anders så meget land, som han kunne omride på et ni dage gammelt fæl, mens kongen selv var i bad. Snart måtte kongens mænd dog bede kongen skynde sig ud, men da havde Hellig Anders allerede skaffet Slagelse en meget stor bymark ved sit ridt.

Prøver vi nu på grundlag af det foreliggende materiale at finde den sandsynlige gang i legendens udvikling, bliver resultatet følgende:

1) *Thomas fra Chantimpré*. Legenden fortælles her i sin enkleste form; den indeholder ikke andet eller mere, end hvad en kirkelig forfatter uden større opfindsomhed kunne digte sammen ved hjælp af historien om pilgrimmene fra Lorraine. Formodentlig har Thomas' hjemmelsmand også nævnt tilknytningen til Slagelse og Hvilehøj, men dette punkt har den ikke stedkendte Thomas enten glemt eller ikke interesseret sig for.

2) *Helgenlegenden*. Historien er udvidet med rejserne til Santiago og Hellig Olav samt med kongens gave til Slagelse. Den lokale tilknytning er derved blevet stærkere, idet historien bruges som et ophavssagn til forklaring af Slagelses store bymark.

3) *Den folkelige tradition*. Folket har tilegnet sig den kirkelige legende om riddet og yderligere omdigtet den i forbindelse med ophavssagnet om Slagelses bymark til et sagn i ren folkelig stil. Følsfjeddet og kilden i Landsgrav, hvorom Gunnar Knudsen fortæller, er de håndgribelige beviser på, at sagnet taler sandt.

En variant af legenden om Hellig Anders meddeles af Caesarius von Heisterbach (o. 1180—o. 1240) i hans „Dia-

logus miraculorum“. En mand ved navn Winand fra Elsloo i stiftet Liège var sammen med nogle landsmænd på pilgrimsrejse til det hellige land. Påskedag rejste de øvrige hjem, men Winand blev tilbage til næste dag. En rytter henvendte sig til ham på vejen, tog ham op på hesten og førte ham samme dag hjem til hans by. Han fortalte sine venner, hvorledes han var kommet hjem, men de troede ham ikke og sagde: Den gamle vrøvler (*Senex iste delirat*). Men for de penge, han havde sparet (!) ved den himmelske rejsekammerats hjælp, rejste Winand til Santiago og kom hjem igen før rejseselskabet fra det hellige land. — Som man ser, stemmer fortællingen i sine hovedtræk med Anders-legenden, men enkelthederne er afvigende, og det er derfor lidet sandsynligt, at den ene af de to historier har dannet grundlaget for den anden. Winands historie er imidlertid værdifuld, fordi den viser, at flyvende pilgrimme var „godt stof“ i fromme kredse i det 13. århundrede, og den støtter således formodningen om, at Anders-legenden er af kirkelig oprindelse. Påfaldende er det, at både Anders og Winand rejser til Santiago efter hjemkomsten fra Jerusalem; erindringen om Sankt Jakob fastholdes trods alle omdigtninger.

Hvorledes legenden om Sankt Jakobs ridt er opstået, bliver et andet spørgsmål, men her er vi i alt fald uden for den nordiske sagnverdens område.